

FELELŐSSÉG — IDENTITÁS — INTEGRÁCIÓ

A migráció etikai dilemmái a német sajtó tükrében

A német nyelvű sajtóban megjelent írások alapján a migráció jelenségének három etikai szempontból fontos dimenziója különíthető el, amelyeket a *felelősség*, az *identitás* és az *integráció* fogalmai fémjelznek. Az alábbiakban e fogalmak köré csoportosítva röviden összefoglalom a migrációról folytatott német diskurzus témáit, majd kiemelem az ezekben rejlő legfontosabb etikai aspektusokat. A migrációval kapcsolatos kérdésfelvetések körvonalazása során a *Philosophie Magazin* 2016/2. számára támaszkodom, mert ebben a lapszámban 27 filozófus fogalmazza meg rövid véleményét a migráció aktuális kérdéseivel kapcsolatban.¹ Ezt követően három kiemelkedő kortárs német filozófus (Rüdiger Safranski, Peter Sloterdijk és Robert Spaemann) egy-egy kritikájából kiindulva vázolom az egyes témákra vonatkozó etikai dilemmákat.

Felelősség

A népvándorlászerű migráció által felvetett első és legfontosabb téma a felelősség kérdését érinti. Mi a mi felelősségünk? Mi az empátia forrása a menekülthullám, a szenvedő emberi sorsok láttán? Felébred bennünk a menekültekkel szemben az összetartozás érzése? Noha személy szerint nem vagyunk felelősek azért, ami több ezer kilométerre zajlik, mégis, hangsúlyozza Hartmut Rosa, az összetartozás érzése ott van bennünk, amikor például egy konkrét afrikai gyerek sorsáról van szó.² Mások szerint viszont ez nem jelenti azt, hogy az összetartozás érzése és a felelősség szorosan összefüggjenek. A globális összetartozás élményéből még nem következik, hogy képesek lennénk a globális felelősség vállalására. Az együttérzés és az összetartozás érzését erősíti Németországban a náci időszakban elkövetett bűnök miatt kialakult „soha többé” morális parancsa is, amely igazából tiltja az együttérzés hiányának kifejezését. Ezzel kapcsolatban, hangsúlyozza többek közt Aleida Assmann, a Konstanzi Egyetem tanára, pontosan tudjuk, hová vezetett az, amikor embereket idegennek bélyegezték.³ Az összetartozás élményét tovább mélyíti az a tény, hogy a témában nyilatkozó szakértők egy része — beszédekben és írásaiban — emlékeztetnek, hogy annak idején ők vagy az egész családjuk menekülteként érkezett Nyugat-Európába.⁴ Az említettek miatt elég nagy kihívásnak számít az összetartozás és az empátia érzéseit összehangolni, majd ehhez hozzávenni a konkrét tet-

tekben megmutatkozó racionális hátterű felelősségtudatot. Az érzelmek felől közelítve úgy tűnik, Németország történeti felelősségvállalásával és az abszolút kötelesség parancsával nehezen összeegyeztethető a menekültjogok szűkítése, a saját ország lakosságának védelme vagy annak a szemléletnek a tudatosítása, hogy a menekülteknek tulajdonképpen nincs joguk eldönteni, hol éljenek.⁵

A felelősség etikai vonatkozásainak felvillantása érdekében Rüdiger Safranski éles kritikájából érdemes kiindulni.⁶ Safranski szerint a német politikában egyfajta morális infantilizmus figyelhető meg. Ezt az infantilizmust tükrözi többek közt az a mondat, hogy nincs felső határ a befogadást illetően. Szerinte a korlátlan bevándorlás politikájának a támogatói az emberi méltóság sérthetőségére hivatkoznak, miközben úgy tesznek, mintha az emberi méltóság úgy születne velünk, mint az egyes testrészeink. Tehát nem veszik figyelembe, hogy az emberi méltóság egy jól működő államot feltételez. A német filozófus az interjúban emlékeztet azokra a mondatokra, amelyek nem engedélyeznék a befogadás semmilyen korlátozását. Az ilyen állítások, így Safranski, nem veszik figyelembe a valóságot, s ezért morális szempontból infantilizáló hatásuk van. A realista hozzáállás hiányának okát egy Max Weber által leírt etikai különbségtétel elmulasztásában látja: a fentieket hangsúlyozók ugyanis nem tesznek különbséget érzületetika és felelősségetika között.

Safranski kritikájának megvilágítása érdekében érdemes idézni Max Weber vonatkozó mondatait: „Tisztában kell lennünk azzal, hogy minden etikailag irányított cselekvés két, egymástól alapvetően különböző, s kibékíthetetlenül ellentétes elvet követhet: lehet érzületetikailag vagy felelősségetikailag orientált.”⁷ Az érzületetika képviselője az egyetemes morális normákat hangsúlyozza, s ezért kerül „minden cselekvést, mely erkölcsileg veszélyes eszközöket használ”.⁸ A realitások világában az érzületetika híve „egyketőre átváltozik chaliasztikus profétává”, s az utolsó áldozatot is megköveteli, mert „nem tudja elviselni a világ etikai irracionálisát”.⁹ Ezen az úton feltétlenül engedelmeskednünk kell például az Evangélium feltétlen felszólításának: „add oda, amid van — mindent, egészen”.¹⁰ Weber kiemeli, hogy ez az út teljességgel csak a szent számára járható.¹¹ Ehhez képest a felelősségetika képviselője tudja, hogy „cselekedetének (előrelátható) következményeit neki kell viselnie”.¹² Ezért az, aki „politikára adja a fejét, vagyis a hatalom és az erőszak eszközét használja, diabolikus erővel paktál, és tetteire nézve nem igaz, hogy jóból csak

jó, rosszból csak rossz származhat”.¹³ A valóság felelősségetikai kompromisszumok megkötésével jár együtt. Aki ezt nem látja be, hangsúlyozza jelentőségteljesen Weber, az *politikai infantilizmusról* tanúskodik.¹⁴ Safranski tehát ennek az etikai szempontból fontos különbségtételnek az elmulasztását kéri számon, a morálisan túlfűtött és teljesíthetetlen elvárásokat. Véleménye szerint a „Willkommenskultur” zászlóra tűzése meghatározó gesztus, de a média által felngyitott giccs. Moralizál, de a felelősségetika szempontjából valóságot nélkülöző állításokat tesz.

Safranki tulajdonképpen arra figyelmeztet, hogy a migrációval kapcsolatos döntések során tisztázni kellene, hogy pontosan milyen nézőpontból és szerepkörből kívánunk cselekedni. Hiszen egy konkrét egyén által követett érületetikai norma nem biztos, hogy az állam szintjén minden további nélkül cselekvésként érvényesíthető. A két szint felcserélése vagy a különbségeiknek a tagadása azt a látszatot keltheti, hogy minden felelősségetikai megfontolásból meghozott döntés etikailag megkérdőjelezhető. Az így felmerült etikai dilemma tisztázása során fontos kérdésként merül fel az identitás kérdése.

Identitás

A menekültválság a saját identitásunk mibenlétét érintő vitákat is a felszínre hozza. A *Philosophie Magazin* tematikus száma többek közt arra is rákérdez, hogy kik vagyunk mi, illetve arra, hogyan kell értelmezni Angela Merkel kancellár „Wir schaffen das!” mondatából a „wir” szót. Vagyis a többes szám első személy a kancellár személyére, a német kormányra, a német lakosságra vagy Európára vonatkozik?¹⁵ Ez a kérdés az integráció követelménye szempontjából fontos, hiszen nem mindegy, hogy egy német vagy európai identitásról beszélünk vagy az identitás folyamat jellegét hangsúlyozzuk, amely dialógusok során körvonalazódik.¹⁶

A menekültválság elsősorban a nemzeti, az európai és a nemi identitás kapcsán váltott ki élénk vitákat. Ezek az elemzések elsősorban arra mutatnak rá, hogy számunkra sem teljesen egyértelműek az európai életformákra jellemző értékek. Michael Hampe arra figyelmeztet, hogy a felvilágosult élet eszméje még mindig nem valósult meg Európában.¹⁷ A volt kultuszminiszter Julian Nida Rümelin pedig azt hangsúlyozza, hogy a demokrácia nem kizárólag államforma, hanem egy olyan életforma, amelynek kulturális előfeltételei vannak. Felfogása szerint nem egy német „Leitkultur”-ra, hanem a humanitás vezérkultúrájára lenne szükség.¹⁸ Ehhez jön még az a tény, hogy a demokráciában a hívők, az agnosztikusok vagy az ateisták ugyanazzal a szuverenitással és méltósággal rendelkeznek.¹⁹ Mindez jól jelzi, hogy a nemzeti és eu-

rópai identitásunk valójában sokrétűen nyitott, de értékközpontú identitás, amely még akkor is kijelöli az integráció lehetőségeinek határait, ha az identitást egy állandó dialógusban kibontakozó folyamat eredményének tartjuk.

Peter Sloterdijk két interjúban is igen élesen fogalmazza meg, hogy szerinte mi az oka az intenzív moralizáló törekvéseknek a mai német közéletben.²⁰ A második világháború után Németország megszállt terület volt, ezért igazán csak 1989 után léphetett fel önálló világpolitikai szereplőként. Ennek köszönhető, hogy Németország „nem felnőtt nemzet módjára viselkedik”.²¹ A németek, emeli ki jelentőségteljesen Sloterdijk, még „a pubertás korát élik”.²² Történelmi okok miatt Németországban nem magától értetődő a nemzeti öntudat. Ezért a nemzeti érzések áttevődnek egy általánosabb európai szintre. „Európa a németek missziója”, minden nemzeti érdeket európai retorikába csomagolnak, hangsúlyozza Sloterdijk. Ráadásul a veszélyérzettel ellentétben az ember eléggé védtelen a rizikóval szemben. Sloterdijk szerint a rizikó-gondolkodás túlságosan absztrakt és valószínűség számításra alapul.²³ A kockázatokat figyelmen kívül hagyva, érvel Sloterdijk, elkényeztetett gyerekeként viselkedünk, nihilista szemléletünket konzumizmusban éljük ki, s ezenközben nem vesszük észre, hogy a politikai iszlámmal szemben jelentős mértékben elveszíthetjük a szabadságunkat. „Az autonómia nem fér meg a theonómiával” — szögezi le az interjúban Sloterdijk.²⁴

Véleményem szerint az identitás témájának fent jelzett dilemmáját jól lehet érzékeltetni, ha különbséget teszünk szabályetika és identitás-etika között. A szabályetika az ész általános igényeinek megfelelően olyan szabályokat, cselekvési kritériumokat, normákat fogalmaz meg, amelyek általánosan érvényesek és mindenki által beláthatók.²⁵ Ezzel szemben az identitás-etika a konkrét individuumból indul ki és az egyéni önmeghatározás jogát hangsúlyozza.²⁶ Az identitás-etika tiszteli az egyes ember autonómiáját, felelősségét, és ennek megfelelően figyelembe veszi az egyén tapasztalatát, világnézetét és kulturális szokásait. Az identitás-etikai megközelítés természetesen erősíti a pluralizmust, a sokszínűséget és a különböző történetek párhuzamos fenntartását.²⁷ Ráadásul az identitás-etikai megközelítés érvényesítése során különbség keletkezhet individuális és kollektív identitás között.²⁸ Ennek megfelelően a migráció kapcsán kérdésként merül fel, hogy intézményeink szakemberei képesek-e az identitás-etika személyre szabott elmélyültségét összeegyeztetni a szabályetika mindenkire érvényes rideg ésszerűségével. A professzionális segítőmunkában ezt a segítés versus kontroll dilemmájának írják le. Hogyan tudom segíteni az egyes ember autonómiájának a kibonta-

kozását, ha ezenközben ellenőriznem kell az adott demokratikus társadalomban érvényes általános normák elfogadását és betartását? A dilemmára szerintem csak akkor tudunk adekvát választ adni, ha tisztázni és tisztelni tudjuk azokat az értékeket és elveket, amelyek az identitásunk alapját képezik.

Integráció

A befogadott menekültek integrációja elsősorban gyakorlati lépéseken múlik. A jogokra és kötelesekre vonatkozó megfelelő anyanyelvi tájékoztatástól kezdve a nyelvtanításon keresztül egészen a munkahely vagy az iskoláztatás biztosításáig terjed. Az integráció anyagi és képzési feltételeinek biztosítása mellett komoly érték alapú kérdések merülnek fel a beilleszkedés sikerességével kapcsolatban. Németországban gyakran előtérbe kerül a gondolat, hogy a befogadott személyeknek hivatalos formában el kellene fogadniuk a többségi társadalom normáit, vagy éppenséggel Izrael állam létezését.²⁹ A vallási fanatizmus megelőzése és leküzdése szintén komolyan foglalkoztatja többek közt a Németországban már korábban integrálódott muzulmán értelmiséget. Számos olyan publikáció jelent meg az elmúlt időszakban, amely kifejezetten az úgynevezett iszlám humanizmus kidolgozására törekszik.³⁰ Az integráció sikerességét ugyanakkor jelentős mértékben veszélyezteti a „szociális irigység” és a szélsőséges nézetek terjedése.³¹

A fentiek miatt igen nehéz az integráció szakmai-etikai elveit meghatározni. Az elmúlt hónapok németországi tendenciáit Robert Spaemann filozófus is kritizálta, és többek közt arra hívta fel a figyelmet, hogy a befogadás iránti elköteleződés túlzó méreteket ölt, s arra, hogy önmagában a szegénység nem lehet érv.³² A katolikus hitét nyíltan vállaló filozófus interjújában egyenesen amellett érvel, hogy amennyiben a segítségnyújtásnak háttér szabunk, ésszerű lenne, ha hittársaink, vagyis a keresztények mentésére helyeznénk a hangsúlyt.³³ Spaemann szerint az a nézet sem megalapozott, miszerint a terroristáknak semmi közük a valláshoz, hiszen ebben az összefüggésben naponta hatkoznak a Koránra.

A fentiek alapján is megállapítható, hogy az integráció szakmai-etikai dilemmái szorosan összefüggenek a tolerancia elvének megfogalmazásával. A tolerancia dilemmája a következőképpen fogalmazható meg: Hogyan tarthatunk igaznak egy olyan elvet, amely azt írja elő, hogy valami olyasmit toleráljunk, amelyet alapvetően nem tartunk helyesnek? Az erre a dilemmára adott szakmai válaszokon múlhat az integráció sikeressége, illetve azon, hogy az adott társadalomban milyen tolerancia-felfogás érvényesül. A szakirodalom négy tolerancia-felfogást ismer:³⁴ (a) *Megengedő tolerancia*. Egy autoritás engedélyezi egy kisebbségnek,

hogy az övétől eltérő értékfelfogásai legyenek. Ezért cserébe a kisebbség nem kérdőjelezi meg az autoritás hatalmát; (b) *Koexisztencia*. Két erős csoport közötti állapot, amelyben a tolerancia a sérülékeny békét biztosítja; (c) *Tiszteleten alapuló tolerancia*. Két azonos szinten lévő csoport között alakulhat ki. Az etikai meggyőződések és a kulturális gyakorlatok jelentős mértékben különböznek, de a felek egymás értékeit elismerik; (d) *Értékelő tolerancia-felfogás*. Két azonos jogú csoport egymás etikai meggyőződéseit és kulturális gyakorlatait értékesnek tartja.

A befogadott menekültek integrációjával kapcsolatban a leggyakrabban a megengedő szemlélet és a tiszteleten alapuló tolerancia-felfogás kerül előtérbe. Jó példa erre a számos országban kialakult vita a vallási meggyőződést kifejező szimbólumok és viseletek használatáról. A *megengedő felfogás* azt jelenti, hogy a keresztény többség támogatja a szabad vallásgyakorlást. Ebből következik az is, hogy nem végez missziós munkát a más hitű közösségeknél. A *tiszteleten* alapuló tolerancia pedig azt követeli meg, hogy intézményeinkben támogassuk és követeljük a vallási semlegességet. Véleményem szerint komoly kérdés, hogy vajon a tiszteleten alapuló tolerancia-felfogással nem fogalmazunk-e meg túlzó elvárásokat, hiszen ez a koncepció mindkét érintett csoport részéről jelentős mértékű identitás-feladást követel meg.

Összegzésként megállapítható, hogy az elkövetkező években a népvándorlásszerű menekült-hullám által kiváltott problémák jelentős politikai, gazdasági és kulturális kérdések elé állítják az európai országokat. Ezért egyáltalán nem mindegy, hogy Németország végül milyen jogi és etikai elvek mellett kötelezi el magát, amikor az aktuális kihívásokra konkrét szakmai válaszokat fogalmaz meg. A fent említett szakmai és etikai dilemmák természetesen nem oldhatók fel végérvényesen, de a mindennapi életünk és európai hagyományaink felől nézve nem lényegtelen, hogy végül milyen nézőpontok és értékhorizontok érvényesülnek.

SÁRKÁNY PÉTER

Előadás formájában elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya és az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport által szervezett „A migráció vallási és kulturális hatásai” című felolvasóülésen. (Néprajzi Múzeum, Budapest, 2016. február 24.)

¹*Philosophie Magazin*, 2016/2. 42–67.

²Uo. 46.

³Uo. 48.

⁴Az elmúlt hónapokban Németországban nagyon sok ismert személyiség fontosnak tartotta megemlíteni, hogy ő vagy a családja migránsként érkezett Németországba.

⁵Ehhez lásd David Miller írását (*Philosophie Magazin*, 2016/2. 51).

⁶Interjú; *Weltwoche*, 2015. december 25 (Ausgabe 52/2015). Az interjút készítette: Rico Bandle.

⁷Max Weber: *A tudomány és politika mint hivatás*. (Ford. Glavina Zsuzsa.) Kossuth, Budapest, 1995, 125.

⁸Vö. uo. 127.

⁹Uo.

¹⁰Uo. 122.

¹¹Uo. 122–123.

¹²Uo. 125.

¹³Uo. 129.

¹⁴Uo.

¹⁵Ezzel foglalkozik Tilman Borsche írása (*Philosophie Magazin*, 2016/2. 55).

¹⁶Az identitásképzés és a migráció összefüggéséről Gunter Gebauer elmélkedik (uo. 54).

¹⁷Uo. 58.

¹⁸Uo. 59.

¹⁹Uo. (Paolo Flores d'Arcais véleményében).

²⁰*Neue Zürcher Zeitung* (NZZ), 2015.11.25, az interjút készítette: Martin Helg; *Cicero: Magazin für Politische Kultur*, 2016/2. 14–23.

²¹NZZ interjú.

²²Uo.

²³Cicero interjú.

²⁴NZZ interjú.

²⁵Az identitás-etika és szabályetika különbségéről lásd Adrian Holderegger (szerk.): *Fundamente der theologischen Ethik: Bilanz und Neuansätze*. Herder, Freiburg – Wien, 1996, 107–110.

²⁶Vö. uo.

²⁷Uo. 108.

²⁸Uo. 109.

²⁹A menekültválság és az antiszemitizmus összefüggésével a *Philosophie Magazin* már említett számában Susan Neiman foglalkozik (64. oldal).

³⁰Lásd például Korchide, Mouhanad: *Gott glaubt an den Menschen. Mit dem Islam zu einem neuen Humanismus*. Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2015.

³¹A *Philosophie Magazin* összefoglaló adatai szerint Németországban a menekültekkel szemben elkövetett bűncselekmények száma jelentős mértékben növekedett. A hatóságok 2012-ben 62 esetet, 2014-ben 895 esetet, 2015-ben pedig már 1610 esetet regisztráltak.

³²Interjú: *Frankfurter Rundschau*, 2015. december 11. Az interjút készítette: Michael Hesse.

³³Spaemann hangsúlyozza, hogy — a konkrét hitbéli meggyőződéseinktől függetlenül — kultúránk a kereszténység által meghatározott.

³⁴A tolerancia fogalmának vázolása során Rainer Forst: *Toleranz im Konflikt: Geschichte, Gehalt und Gegenwart eines umstrittenen Begriffs* (Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003) című kötetére támaszkodom.

HÍVÓ KERESZTÉNY ÉS ÉRTELMISÉGI?

Töprengés egy létforma érvényességi köreiről és lehetőségeiről

Az ember mindig tett fel kérdéseket léte értelmére és céljára vonatkozóan. Az alapvető emberi kérdésekre — ki vagyok? honnan jöttem? hová tartok? — minden emberi közösség adott valamilyen választ. Ez kezdetben nem annyira az egyének válasza volt, hanem egyfajta közös rend és tudás része, ami egyben viselkedésformákat generált. Ezek hagyományozódtak egy szűkre szabott, de jól szabályozott és ezáltal pontos eligazítást adó világban. Ísmertek voltak a világot szervező elvek, értékek, magasabb rendű szempontok, s ezeket mindenki osztotta. „Az értékek teljes struktúrája a személy számára értékelő keretet ad, és tartalmazza a világban való eligazodáshoz szükséges irányjelzőket. Az értékek olyanok, mint az útjelző táblák az úton haladók számára, eligazítanak a szűkebb és tágabb világban.”¹

A világ „tágulásával”, a szabályok megkérdőjelezésével és a közösségi tudat „leváltásával”, az egyéniség és eredetiség keresésével az alapkérdésekre adott válaszok is variálódtak, az egyének immár egyedi, testre szabott és eredeti megoldásokat kívántak maguknak. „Az értelem keresése mint pszichológiai jelenség a 20. század történelmi és társadalmi tapasztalatai nyomán vált fontossá és feltűnővé. Ezek a tapasztalatok az emberek tömegeiben élezték és élezték ki azt az egzisztenciális kérdést, hogy mi is az értelme az életüknek. Valójában azonban maga a kérdés nem kötődik sem konkrét társadalomhoz, sem egy bizonyos korszakhoz. A történelmi és társadalmi tapasztalatok mindössze felerősítették ezeket a szorongásokat, miközben ugyanekkor meggyöngyültek azok a hagyományos társadalmi rendszerek, melyek megoldásokat közvetítettek az értelem utáni kérdéssel kapcsolatban: a családi és mikrotársadalmi közösségek és a (hagyományos) egyházak.”²

A közösséginek az egyénre való leváltása azonban egyáltalán nem szül és eredményez mindenki számára eredeti, az egyéniségére szabott választ, életmódot. Nem szabadít fel igazán, mert nagyon sokaknak egyszerűen lehetőségük sincs választani vagy gazdasági okokból, vagy mert nem rendelkeznek kellő ismeretanyaggal ahhoz, hogy önálló döntést hozhassanak. Már a középkorban kialakultak a tudás „birtokosai”, a tudás birtoklásának fellegetvái. „Az értelmiségi először a kora középkorban ad hírt magáról, pályafutása a 12. század városi iskoláiban ível magasra, majd a 13. századtól kezdve diadalmasan birtokba veszi az egyetemeket. Mestersége a gondolkodás és gondolatai tanítása. (...) talán soha nem voltak